

ПЛАНИНА ЋУТЊЕ

(Дане Зајц: *Доле доле*, превео са словеначког Иван Антић, Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 2020)

Дане Зајц (1929–2005) одавно је, не само у Словенији, већ и у Србији и бившој Југославији препознат као један од најзначајнијих стваралаца 20. века, првенствено као песник, али и драматичар, есејиста, перформативни уметник. Својевремено, док је Зајц боравио као гост предавач у САД, Јосиф Бродски га је сматрао великим песником кога може да изнедри једна тако „мала“ нација. Као песник се својом првом збирком *Силаљена шрава* (1958) јавља у оквиру тзв. критичке генерације послератног словеначког модернизма, заједно са Грегором Стрнишом и Веном Тауфером, негирајући каткада идилични интимизам претходне поратне генерације (Менарт, Кович, Павчек, Злобец). Дане Зајц овом и наредним збиркама *Језик из земље*, *Убице змија*, *Роженіруншар* и другим, које настају током шездесетих и седамдесетих година, на нов начин артикулише људско и лично, трагично егзистенцијално искуство, евоцирано тешким ратним успоменама из детињства. Песник је од својих почетака трагао за новом поетиком која ће интензивно изразити људску патњу, очај, безизлазност положаја у свету који се не може променити, појединачно и свеprisутно зло, судар ероса и танатоса, предмета/ствари и језика, у окриљу тзв. „Дома Тамних Богова“ (Божо Водушек), односно домена тамног модернизма и нихилизма.

За Зајчев поетски стил из првих збирки уочљива је богата, раскошна, експресивна и надреална слика, визија, акцендовање супротних значењских полова, али и њихово нарушавање. Тема зла и (ауто)деструкције која посредује везе и са митопоетским ритуалним светом, као и са библијским мотивима и подтекстом Старог завета, прибавља овој поезији неку врсту високостилизоване патине и аутентичне лиричности унутар наративног поступка. То је случај са познатим циклусом од осам песама „Готски прозори“, који је успешно драматизован и као позоришни сценарио. Из љубави се увек рађа мржња и обратно, и у том озрачју често се преплићу и остале Зајчеве теме, чак и оне које су везане за демитологизацију, деполитизацију и деидеологизацију појединих дискурса (нпр. чувена песма „Велики црни бик“). Поступак модерне гротеске у Зајчевој поезији, као и фаунализација (људског) света у коме је човек углавном хибридно биће које има много заједничког са не-хуманим Другим, такође је један од проучаваних и истакнутих ауторових песничких поступака (израчунато је да Зајц у својој поезији помиње чак 82 домаће и дивље животиње, бубе, птице, змије отровнице, шкорпије и сл.). То је нарочито ефектно као средство деконструкције и детронизације романтичарске, традиционалне субјективности, и то оне прешерновске, где је песник уздигнут на пиједестал који у себи носи небо и пакао и служи песничкој уметности.

Сумња у (не)моћ песничке речи, говора, језика, парадоксалних могућности да се њим означи и смисао и бесмисао, такође је једна од доминантних Зајчевих тема, која се преко збирке *Заклињања* (1985) до последње, која је овде пред нама, *Доле доле* (1998), у надахнутом препеву Ивана Антића, структурно и језички преображава сходно променама самог лирског субјекта. Зајчев лирски субјект оглашавао се од прве збирке или у *Ја* исказној форми, у форми самоговора, дијалогској форми, каткада реторској, у некој врсти тока свести, свезнајућег приповедача, дистанцираног описа, да би у последње две збирке његов језик добио назнаке згушњавања, сажимања, херметичности, формализације, апстракције и редукције. У том смислу, падају нам на памет српски песници Момчило Настасијевић, али и Васко Попа, Милутин Петровић и Новица Тадић. Зајчева форма све више почиње да личи на басму, бројаницу, бајалицу, молитву, на речи које се спајају снагом неке митске привлачности у реиновираном постмодернистичком поступку (слично чини и Вено Тауфер у својој *Песмарици рабљених речи* или Грегор Стрниша у последњој збирци *Васиона*). Одавде је, по мишљењу Тинета Хрибару, још само корак до руба на ком се језик суочава с белином и немошћу, што је карактеристично за постмодернистичку ауторефлексију, нпр. Ника Графенауера у збирци *Мука језика*.

Због тога (ауто)деструкција лирског субјекта није и деструкција света, иако је то несумњиво свет без Бога. Свет остаје целовит, али изнутра проблематизован, стога је и положај субјекта у њему другачији. Према Хрибару, темељни проблем словеначке поезије средином шездесетих година, када почиње да ствара критичка генерација, јесте питање односа између ствари и њиховог имена, супротности означитељске праксе. Такође је и схватање да је човек стварима дао име само привид, и због тога преовлађујући молитвени тон у збирци *Заклињања* упућује на кружење говорне инстанце око тајне, загонетке означеног, око фракталне стварности коју је субјект тек присиљен да означи, гоњен ирационалним импулсима.

Последња Зајчева збирка рекапитулира његово пређено песничко искуство и модуксе тог пута, тежећи извесној симетрији почетка и краја, како то у свом поговору констатује Иван Антић. У *Доле доле* се, у 52 насловљене песме без поделе на циклусе, у језичко-техничком смислу наставља тенденција његове претходне збирке. Заправо је реч о изнутра драматизованим фрагментима једног континуираног *двојговора* са неухватљивим фантомом, који подсећа на „непознато то“ Новице Тадића, што попут духа успоставља херметични поредак песничке поетике. То значи да Дане Зајц, слично Милутину Петровићу, али и Васку Попи, постиже ефекат очућавања песничког текста не само зато што га на различите начине формализује (првенствено нерегуларном употребом синтаксе), већ највише одсуством редунданце која не дозвољава било какво чвршће, извесније упућивање на порекло елиптираног исказа. Чини се да наглашено одсуство дискурзивног плана ову поезију понекад одводи на ивицу *значањској аутизма*, при чему максимално сапети и окљаштрени језички елементи делују као патрљци неког бившег, у свему непознатог тела.

Хронотоп планине, узвишења на коме, према античком миту столују богови (Олимп), лутају духови предака (јапански мит везан за планину Фуџи), или се у њеној унутрашњости крију некакве алхемичарске тајне (Ртањ у југоисточној Србији), станиште је и

лирског субјекта, али и бројних животињских врста, посебно птичјих. Гавран као потенцијално хтонска птица, као и код Теда Хјуза, симболизује људски лет, пад на доле, двоструко доле. Први ниво пада је са велике висине, попут Бодлеровог албатроса, у свет људи, на нижу падину где су сахрањени преци, који се лирском субјекту јављају из неког другог, бившег времена. Друго „доле“ је продужено путовање у Хад, пакао, у ћутљиву утробу земље, из чијег се пепела знао подићи сам језик, језик као „хрпа пепела“ која настаје горењем песничке ватре, тог неупоредивог егзистенцијалног доживљаја. Повратак на згариште из ратне трауме детињства искрсава у песми „Долази на место“: „долази на место где је време / изневерено свесно / долази где га очи / с цветовима посвећеним / надомак гласова с обличјем тишине“. Лирски субјект се налази у некаквом фантастичном ентеријеру који га штити од опасности споља, као што је то случај с уводном песмом „Затворио сам врата“: „затворио сам врата нек се јака мог / пакла разлеже у ноћи ноћу / нек се оспе мноме нек ме прождре / иза затворених врата / пламена плам разигран у ноћи“. Песник је затворен у свом храму, како би рекао зачетник словеначке модерне поезије Јосип Мурн, и нико у њему не светли као он сам, опасан и себи и другима. С друге стране, споља вребају опасности и изазови ватре која све, па и самог песника, може претворити у ништа (погледати и песме „Пламење“, „Гори поезија“). Такође, парадокс бивствовања у сеновитом неодређеном простору, који је означен искључиво негативним одређењима, пружа изванредан естетски učinak. Овде нема ни сунца, ни ветра, ни траве, чак ни птица, само љубав и мржња промину кроз „срчани гроб“ и сеновити предео: „простран сеновит предео а без простора / простран сваки живот да стане. ни живота / можда нестане све. можда / тек љубав њена искра остане. / ни искре у сенци / можда мржња своју страшну цичу / преживи. ни мржње ни мрза / тек сенка у пределу сеновитом / тек сенка / ако је птица прелети. није него. / ни птице“ (песма „Ни“).

Важан аспект поетике ове збирке, с обзиром на варијанте у позицији лирског субјекта/јунака јесте и његово удвајање, двојништво, али не у традиционалном, романтичарском смислу речи. Модус обраћања самом себи или замишљеном другом који се доживљава као самоговор артикулише се у виду својеврсног палимпсеста и преклапања јаства, оних бивших и садашњих, премда опет временски неодређених. Тако у песми „У мрачној пећини“ лирски субјект види своје лице у оксиморонској слици студене ватре: „Ширим прсте / пред очима, / снежни су, снежни и прозирни. / Видим своје лице кроз њих. / Просветљен сам, као да посматрам себе / с друге стране“. Та друга страна лица или коже добија још прецизнију артикулацију у песми „Овде си“. Лирски субјект се обраћа „непознатом неком“ који лежи и пребива у његовој подсвести, али се доживљава као својеврсна суперсвест или контролни суперего, јер: „обављао сам твоје послове / сатирао крхке драгоцене ствари / махнитим рукама / по твојем налогу / по твојој казни / без моје воље по твојој вољи“. Даље ће се ова кафкијанска загонетка присиле делања лирског субјекта трансформисати у простору у ком његово тело може бити било шта, све до враћања у пренатални положај фетуса, али инстанца, дух који кажњава и прети новом злом још више појачава своје отровно дејство на субјекта/човека: „овде си плешеш око мене / играш сенку без тела“. Занимљиво је да се сада као претња више не појављује опасна фауна, змије отровнице или шкорпиони,

већ нематеријална сенка без тела, неухватљиви *дух зла*. А лирски субјект се, исцртан у облику крста на планини, моли Нефертити: „јер сам одсањан сневач нефертити... / онај сам који је видео свој први дом у жеравици / и блудим по псећој отаџбини нефертити / бедан човек који пише песме нефертити“ („Нефертити“). У том трагању за првобитним домом и питањем „шта је песма“ која сагорева у ватри, лирски јунак на крају бива савладан осећањем чистог губитка, метафизичке празнине, без могућности поновног лета и уздизања. На крају, лирски јунак Данета Зајца остаје прикован за стену црвоточног трајања, оковани Прометеј између неба и пакла.